

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî ve Şerhu Muhtasari'l-Kerhî'nin Şer'î Deliller Açısından Mukayesesi

İslam AK | <https://orcid.org/0009-0001-6993-6136>

Vaiz | Yazar | islam_ak21@erdogan.edu.tr

Diyanet İşleri Başkanlığı | ROR: <https://ror.org/007x4cq57>

İslam Hukuku | Rize, Türkiye

Tayyip NACAR | <https://orcid.org/0000-0003-0879-9841>

Dr. Öğr. Üyesi | Sorumlu Yazar | tayyip.nacar@erdogan.edu.tr

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi | ROR: <https://ror.org/0468j1635>

İslam Hukuku | Rize, Türkiye

Öz

Hanefî mezhebinin temel kaynakları ilk olarak Tahâvî (ö. 321/933) ve Kerhî (ö. 340/952) gibi fakihler tarafından belirli tercihler doğrultusunda özetlenerek muhtasar metinler oluşturulmuştur. Sonrasında Tahâvî'nin *el-Muhtasar'ı* Cessâs (ö. 370/981), Kerhî'nin *el-Muhtasar'ı* ise Kudûrî (ö. 428/1037) tarafından şerh edilmiştir. Şerhlerin; fıkıh geleneğindeki temel kurucu metinlerin çizdiği çerçeveyi geliştirerek zenginleştirmek, hükümlerin kaynaklarla irtibatını kurmak, metnin önermelerini yeniden gözden geçirecek güncellemek ve metni çeşitli ilim dalları açısından tahlil ederek terim ve ifadelerini açıklamak gibi işlevleri bulunmaktadır. Bu çalışma, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* ve *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*'nin şer'î deliller bağlamında mukayesesi konu edinmektedir. Eserlerin Hanefî mezhebinde telif edilen ilk şerhlerden olmaları ve mezhep birikimini temsil gücü yüksek eserler arasında yer almaları çalışma konusu olarak tercih edilmelerinde etkili olmuştur. Eserlerin geniş hacimli olmaları sebebiyle şârihlerin mesailerinin daha nitelikli olduğu düşünülen ibadetler bölümü örneklem olarak seçilmiştir. Çalışmanın amacı, aynı geleneği temsil eden iki şerhin benzeşen ve ayrılan yönlerini tespit etmek suretiyle mezhep birikimine katkılarının anlaşılmasını ve özgün değerlerinin ortaya çıkarılmasını sağlamaktır. Bu amacın gerçekleştirilmesi, modern dönemde şerhlerin özgünlüğü hususunda gündeme gelen iddialara da mütevazı bir cevap oluşturacaktır. Çalışmada bu amaca uygun olarak karşılaştırmalı analiz yöntemi kullanılmıştır. Çalışma giriş ve sonuç dışında iki bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde araştırma konusu eserler hakkında kısaca tanıtıcı bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ise şârihlerin meseleleri temellendirirken hangi şer'î delillere başvurdukları, delilleri ne derece yoğun ve etkili kullandıkları ibadetler bölümü özelinde mukayese edilmiştir. Mukayese neticesinde şerhlerde meselelerin temellendirilmesinde esas itibarıyla benzer delillere başvurulsa da bu delillerin hükümlerle irtibatının kurulmasında farklı yaklaşımlar sergilendiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum, her bir şârihin belli bir birikimi temsil etmekle birlikte kendi metodolojik yaklaşımını geliştirdiğini göstermektedir. Cessâs meseleleri temellendirirken naklî delillere Kudûrî'den daha fazla yer vermiş; Kitâb, Sünnet, icmâ ve sahâbî kavli delillerini daha etkili ve yoğun kullanmıştır. Sünnet delili bağlamında birçok rivayeti senediyle aktarmış; yoğun olarak sened ve metin tenkidinde bulunmuştur. Cessâs şer'î deliller bağlamında Kudûrî'den farklı olarak şer'u men kablenâ deliline müracaat etmiştir. Cessâs'ın naklî şer'î delilleri daha etkili kullanmasında usulcülüğünün önemli etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda o, fıkıh usulünü deliller üzerinde başarılı bir şekilde uygulamış, naklî ve akli delilleri birlikte kullanarak eserinde sağlam ve tutarlı bir üslup ortaya koymuştur. Kudûrî kıyas delilini Cessâs'tan daha yoğun kullanmış, meselelerin temellendirilmesinde mezhep içi kıyasa sıkça başvurmuştur. Fakih kimliğiyle daha ziyade delil-hüküm ilişkisine odaklanmış ve mezhebin fikhî birikimini şerhine yansıtmaya çalışmıştır. Şârihlerin delillere yaklaşımlarındaki bu çeşitlilik, şerhlerin eskiyi tekrarlayıcı metinler olmadığını, aksine her birinin fıkıh birikimine kendi bağlamında özgün ve nitelikli katkılar sunduğunu ortaya koymaktadır. Mezheplerin gelişip kurumsallaşmasında önemli katkıları bulunan şerhlerin mukayeseli incelenmesi, geçmiş birikimin akademik dünyaya kazandırılmasını sağladığı gibi günümüz fıkıh anlayışının ulaştığı seviyenin değerlendirilmesine de imkân taniyacaktır.

Anahtar Kelimeler

İslam Hukuku, Hanefî Mezhebi, Şerh, Mukayese, Cessâs, Kudûrî

Atıf Bilgisi

Ak, İslam-Nacar, Tayyip. "Şerhu Muhtasari't-Tahâvî ve Şerhu Muhtasari'l-Kerhî'nin Şer'î Deliller Açısından Mukayesesi". *Rize İlahiyat Dergisi* 27 (Ekim 2024), 189-204.

<https://doi.org/10.32950/rid.1507736>

Yayın Bilgileri

Türü	Araştırma Makalesi		
Süreç Bilgileri	Geliş Tarihi: 30.06.2024	Kabul Tarihi: 15.10.2024	Yayın Tarihi: 20.10.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme		
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Bu çalışma Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde Dr. Öğr. Üyesi Tayyip NACAR danışmanlığında İslam AK tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinden üretilmiştir.		
Yazar Katkı Düzeyleri	Sorumlu yazar (İA) %60, yazar (TN) %40.		
Benzerlik Taraması	Yapıldı - iThenticate		
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.		
Etik Bildirim	ilahiyatdergi@erdogan.edu.tr		
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.		
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.		

Dizinlenme Bilgisi

Comparison of *Sharh Mukhtasar al-Tahāwī* and *Sharh Mukhtasar al-Karkhī* in terms of Shar'ī Evidence

İslam AK | <https://orcid.org/0009-0001-6993-6136>

Preacher | Author | islam_ak21@erdogan.edu.tr

Presidency of Religious Affairs | <https://ror.org/007x4cq57>

Islamic Law | Rize, Türkiye

Tayip NACAR | <https://orcid.org/0000-0003-0879-9841>

Assist. Prof. | Corresponding Author | tayip.nacar@erdogan.edu.tr

Recep Tayyip Erdogan University | <https://ror.org/0468j1635>

Islamic Law | Rize, Türkiye

Abstract

The foundational texts of the Hanafi school were first summarized by jurists such as Tahāwī (d. 321/933) and Karhī (d. 340/952) into concise texts (muḥtaṣar) based on specific preferences. Subsequently, Tahāwī's al-Muḥtaṣar was commented upon by al-Jaṣṣāṣ (d. 370/981), while Karhī's al-Muḥtaṣar was glossed by al-Kudūrī (d. 428/1037). These commentaries served various purposes, such as enriching and expanding the framework set by the foundational texts of the fiqh tradition, establishing connections between legal rulings and their sources, revisiting and updating the propositions in the texts, and analyzing them from various disciplines to clarify their terms and expressions. This study examines the comparison of *Sharh al-Muḥtaṣar al-Tahāwī* and *Sharh al-Muḥtaṣar al-Karhī* within the context of legal proofs (ṣar'ī dalā'il). These works were chosen due to their status as the first commentaries written in the Hanafi school and their strong representation of the school's scholarly tradition. Given the extensive nature of the texts, the section on acts of worship (ibādāt), where the commentators' efforts appear more thorough, has been selected as the focus of the study. The aim of this study is to identify the converging and diverging aspects of the two commentaries and to elucidate their contributions to the school's scholarly tradition and their original value. Achieving this objective will also provide a modest response to contemporary claims regarding the originality of these commentaries. In line with this objective, a comparative analysis method has been employed. The study is structured into two main sections, aside from the introduction and conclusion. The first section offers brief introductory information about the works under examination. The second section compares how the commentators employed legal proofs in the section on acts of worship, focusing on the extent and effectiveness of their use of such proofs. As a result of the comparison, it was concluded that, while similar proofs were generally utilized to substantiate issues in both commentaries, the approaches to linking these proofs to the rulings differed. This indicates that each commentator, while representing a shared tradition, developed their own methodological approach. Al-Jaṣṣāṣ, for example, placed greater emphasis on textual proofs (naqli dalā'il) than al-Kudūrī, making more frequent and effective use of proofs such as the Qur'ān, Sunnah, ijma', and the statements of Companions (ṣaḥābī qawl). In the context of Sunnah, he transmitted numerous narrations with their chains (isnād) and engaged heavily in textual and chain criticism. Moreover, al-Jaṣṣāṣ uniquely referred to the principle of ṣar'u man qablana (the law of previous communities). His greater reliance on textual proofs is attributed to his expertise in legal theory (uṣūl al-fiqh), which he successfully applied to these proofs, combining both textual and rational proofs to present a solid and consistent approach in his commentary. On the other hand, al-Kudūrī relied more extensively on analogical reasoning (qiyās) than al-Jaṣṣāṣ, frequently utilizing intra-school analogies in substantiating issues. His focus, as a jurist (faqīh), was more on the relationship between proofs and rulings, and he sought to reflect the Hanafi school's legal tradition in his commentary. This diversity in the commentators' approaches to legal proofs highlights that these commentaries are not merely repetitive works; rather, each one offers unique and valuable contributions to the Hanafi school's legal tradition. A comparative study of such commentaries, which played a significant role in the development and institutionalization of the schools of law, not only helps preserve past knowledge for the academic world but also provides an opportunity to assess the current state of Islamic jurisprudential understanding.

Keywords

Islamic Law, Hanafi madhhab, Sharh, Comparison, Jassas, Qudūri

Citation

Ak, İslam -Nacar, Tayip. "Comparison of *Sharh Mukhtasar al-Tahāwī* and *Sharh Mukhtasar al-Karkhī* in terms of Shar'ī Evidence". *Rize Theology Journal* 27 (October 2024), 189-204.

<https://doi.org/10.32950/rid.1507736>

Publication Information

Type	Research Article		
Process Information	Date of Submission: 30.06.2024	Date of Acceptance: 15.10.2024	Date of Publication: 20.10.2024
Peer-Review	Double anonymized - Two External		
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. This study is based on a master's thesis prepared by Islam AK under the supervision of Assist. Prof. Tayip NACAR at Recep Tayyip Erdoğan University Graduate School of Education.		
Auth. Contribution Rates	Corresponding author (İA) %60 , author (TN) %40.		
Plagiarism Checks	Yes - iThenticate		
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.		
Complaints	ilahiyyatdergi@erdogan.edu.tr		
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.		
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.		

Abstracting and Indexes

Giriş

Hız Peygamber'in (s.a.v.) gözetiminde yetişen sahâbe neslinden itibaren tevarüs edilerek her neslin özgün katkılarıyla sonraki kuşaklara aktarılan ilmî birikim/fıkıh malzemesi müctehid imamlar döneminde işlenip geliştirilerek bütüncül ve sistematik bir yapıya kavuşturulmuştur. Sistematik yapı kazanan ve bir ilme dönüşen fıkıh malzemesi, müctehid imamlar veya öğrencileri tarafından kitaplarda tedvin ve tasnif edilmiştir. Hanefî mezhebi literatürünün temelini Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve öğrencilerinin görüşlerinin derlendiği eserler oluşturmaktadır.¹ Bu eserlerden Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö. 189/805) tarafından derlenen ve şöhret yoluyla nakledilen *zâhirü'r-rivâye* veya *mesâilü'l-usûl* olarak isimlendirilen görüş ve eserler mezhebin esasını teşkil etmektedir.² Mezhebin gelişim sürecinde bu eser ve görüşler esas alınarak mezhep birikimini yansıtacak şekilde farklı telif türleri oluşturulmuştur. Bu telif türlerinden biri de ilk örnekleri IV. (X.) asırda görülmeye başlanan fıkıh şerhleridir.

Mezhebin nazari açıdan gelişimine önemli katkılar sunan şerhlerin, hukuk geleneğindeki temel kurucu metinlerin çizdiği çerçeveyi geliştirerek zenginleştirmek, zamanla gelişen durumları itibara alarak metnin önermelerini yeniden gözden geçirmek, metni çeşitli ilim dalları açısından tahlil ederek terim ve ifadelerini açıklamak gibi fonksiyonları bulunmaktadır.³ Bu çalışmada Hanefî mezhebi Irak ekolüne mensup usulcü bir fakih olan Cessâs'ın (ö. 370/981) *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* adlı eseri ile Kudûrî'nin (ö. 428/1037) *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî* adlı eseri mukayese edilecektir. Şerhlerin temsil gücü yüksek eserler içerisinde yer almaları ve şerhedilen muhtasar metinlerin Hanefî mezhebinde muteber metinlerden olmaları araştırma konusu olarak tercih edilmelerinde etkili olmuştur. Mukayese, çalışmanın hacmi göz önünde bulundurularak ibadetler bölümü özelinde ve şârihlerin şer'î delillerden istifade şekilleri çerçevesinde yapılacaktır. Şerhlerde ibâdât konuları işlenirken şer'î delillere daha yoğun yer verilmesi söz konusu bölümün örneklem olarak seçilmesinde belirleyici olmuştur. Çalışma, aynı fıkıh geleneği içerisinde telif edilmiş şerhlerden mezhebin klasikleşme sürecine önemli katkıları bulunan iki örneğini mukayese ederek benzer ve farklı yönlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Geleneksel ilim anlayışında şerh ve hâşiyelerin önemli bir yeri bulunmakla birlikte özellikle XIX. yüzyıldan itibaren şerhlerin özgünlüğü hususunda çeşitli itirazlar gündeme getirilmiş ve bu kapsamda şerhlerin tekrar ve taklitten ibaret olduğu, teferruata hasredildiği ve özgün fikir üretme çabalarını yavaşlattığı iddia edilmiştir.⁴ Dolayısıyla bu çalışma söz konusu iddiaların gerçeği ne derece yansıttığının görülmesine mütevazı bir katkı da sunmuş olacaktır. Şerhlerin özgünlüğünün tespiti için başvurulabilecek yöntemlerden biri, karşılaştırmalı analizdir. Bu yöntemle şerhler arasındaki ortak noktalar ve ayrılıklar ortaya konularak şerhlerin mahiyeti görülmüş olacaktır. Fürû fıkıh şerhlerine dair müstakil çalışmalar bulunmakla birlikte araştırma konumuzu oluşturan eserlerin şer'î deliller bağlamında mukayeselerini konu edinen bir çalışma tespit edilememiştir.⁵

¹ Hayreddin Karaman, "Fıkıh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/1; Hacı Yunus Apaydın, *Fıkıh Kaynakları (Nass ve İctihat)* (Ankara: Anadolu Ay Yayınları, 2021), 20; Osman Bayder, "Klasik Usul Eserlerine Göre Mezhebin Kurucu İmamlığının Anlamı", *The Journal of Academic Social Science Studies [JASSS]* 37 (2) (ts.), 466-468.

² Yaygın olan görüşe göre eş-Şeybânî tarafından derlenen ve kendisinden tevâtür ve şöhret yoluyla nakledilen eserler *zâhirü'r-rivâye*; âhâd yolla nakledilen eserler ise *gayru zâhirü'r-rivâye (nevâdir)* olarak anlandırılmaktadır. Ancak Orhan Ençakar, farklı bir mülahaza ileri sürmektedir. Ona göre Ebû Hanîfe'nin meclisinde tartışılıp kayda geçirilen, daha sonra da Şeybânî tarafından yeniden düzenlenen mezhebin temel mesâili ile bu mesâilin yazıldığı kitaplara *zâhirü'r-rivâye*; mezhep imamlarının usulde yer almayan mesâili ve bu mesâilin genelde talebeler tarafından kayıt altına alınması suretiyle oluşan eserlere ise *nevâdir* denilmektedir. bk. Orhan Ençakar, "Bir Mezhebin Yitik Kültürü: Hanefî Mezhebi Nevâdir Literatürü", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 44 (2020), 3-5.

³ Murteza Bedir, *Buhara Hukuk Okulu: Vakıf Hukuku Bağlamında X-XIII. Yüzyıl Orta Asya Hanefî Hukuku Üzerine Bir İnceleme* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2014), 94; Muhammed b. Lütfî es-Şabbâğ, *el-Menâhic ve'l-Etrü't-te'lifyyetü fi Tûrâşinâ* (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmiyye, 1985), 50-51; Eyyüp Said Kaya, "Şerh (Fıkıh)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/560-561.

⁴ İsmail Kara, *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz -Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not-* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2021). Çeşitli çalışmalarda bu iddialar ele alınmış ve şerhlerin özgünlüğü ispatlanmaya çalışılmıştır. Söz gelimi İsmail Kara *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz -Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not-* adlı eserinde şerh ve haşiye geleneği hakkında günümüzde ilim câmiası arasında yaygın olan eğilimlerin aksine farklı ve eleştirel bir yaklaşım sergilemiştir. Yine Mustafa Çil, "Fıkıh Usulü Metnine Şerh Katkısı: Menarü'l-Envar Çizgisi" adlı doktora tezinde şerhin metne katkısını ortaya koymuş ve fıkıh usulü şerhlerinin özgünlüğünü irdelemiştir. bk. Kara, *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz -Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not-*; Mustafa Çil, *Fıkıh Usulü Metnine Şerh Katkısı: Menarü'l-Envar Çizgisi* (Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2018).

⁵ Yakın zamanda Havva Altuntaş tarafından kaleme alınan "İlk Dönem Hanefî Şerh Geleneği (Şerhu Muhtasari't-Tahâvî Örneği)" adlı doktora tezinde yazar Cessâs'ın şerhinin özellikleri ile şerhte takip edilen metodu tespit etmeye çalışmış, söz konusu şerhin Hanefî fikhini ne ölçüde takip ettiğini ve getirdiği yeniliklerin neler olduğunu ortaya koymayı hedeflemiştir. bk. Havva Altuntaş, *İlk Dönem Hanefî Şerh Geleneği (Şerhu Muhtasari't-Tahâvî Örneği)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2024).

1. Çalışma Konusu Şerhler Hakkında Bilgi

1.1. Şerhu Muhtaşari't-Tahâvî

Bu eser, Hanefî mezhebinde ilk muhtasar metin olan Tahâvî'nin *el-Muhtaşar'ı* üzerine Cessâs'ın yazdığı şerhtir. *el-Muhtaşar'ın kebîr* ve *şagîr* şeklinde kullanılan iki versiyonunun bulunduğu,⁶ Cessâs'ın şerh ettiği muhtasarın *el-Muhtaşari's-şagîr* nüshası olduğu ifade edilmiştir.⁷ Cessâs şerhe yazdığı kısa mukaddimede, bir dostunun kendisinden *el-Muhtaşar'ı* şerh etmesini istemesi üzerine bu eseri kaleme aldığını söyler.⁸

Cessâs meseleleri işlerken önce *el-Muhtaşar'ın* metnini aktarır, ardından şerhe başlar. *el-Muhtaşar'ın* metnini -küçük farklılıklarla - genelde aynen aktarmaya önem verir. Ancak bazı durumlarda metinde zikredilen farklı görüşleri hafifleterek sadece tercih ettiği görüşü aktardığı da görülür.

Metnin tahlil, ta'lîl, tenkit ve tashih edilmesi, usûl ve fûrû konularının kuşatılarak kapsamlı bir şekilde sunulması, görüş ve itirazların incelenmesinde fenkâle/fenkûle⁹ yönteminin kullanılması Cessâs'ın şerhinin başlıca özelliklerindedir. Cessâs prensip olarak ihtilafı konuları delilleriyle ayrıntılı bir şekilde ele alır, mezhep içi ihtilafı konularda genelde Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih edip temellendirir, mezhepler arası ihtilafı konularda ise fakihlerin ismini zikretmemekle birlikte umumiyetle İmam Şâfiî'nin iddia ve itirazlarına cevap verir, hatta yer yer hiciv ifadeleri kullanır.

Kaynaklarda bu şerhin ne zaman telif edildiğine dair bilgi bulunamamıştır. Ancak Cessâs'ın ilk ve son eseri olmadığı aşikardır. Çünkü Cessâs'ın *Ahkâmü'l-Kur'ân*¹⁰ ve *el-Fuşûl*'de¹¹ *Şerhu Muhtaşari't-Tahâvî'ye*; *Şerhu Muhtaşari't-Tahâvî*'de *Mesâilü'l-Hilaf*,¹² *Şerhu Câmi'i'l-kebîr*¹³ ve *Şerhu'l-Menâsik*'e¹⁴ atıfta bulunması bu şerhin *Ahkâmü'l-Kur'ân* ve *el-Fuşûl*'den önce, diğer eserlerinden ise sonra kaleme alındığını gösterir.

1.2. Şerhu Muhtaşari'l-Kerhî

Hanefî mezhebinde ilk muhtasar eserlerden biri olan Kerhî'nin *el-Muhtaşar'ı* üzerine Kudûrî'nin muhtemelen en son kaleme aldığı eseridir.¹⁵

Kudûrî şerhin mukaddimesinde Kerhî'nin, muhtasarını kısa metin oluşturmak amacıyla telif etmesine rağmen ibadât bahislerinden sonra yeni konular eklediğini, özellikle de rehin bahsinden sonra eserin hacmini genişlettiğini, kendisinin de bu eseri hacim dengesini gözeterek şerh ettiğini ve Kerhî'nin ele almadığı bazı konuları eklediğini zikreder.¹⁶ Bu itibarla Kudûrî'nin ibadât bahislerinde muhtasar metne katkısının diğer kısımlara nazaran daha fazla olduğu söylenebilir.

Meseleler işlenirken ihtilafın delilleriyle birlikte zikredilmesi, hatta aynı fakihden nakledilen farklı rivayet ve kavillerin belirtilmesi, şerh yöntemi olarak memzûc yöntemin benimsenmesi gibi hususlar Kudûrî'nin şerhinin başlıca özelliklerindedir. Kudûrî her meselede önce Hânefi mezhebinin görüşünü -varsa- mezhep içi ihtilaflarla birlikte zikreder, ardından diğer mezheplerin görüşlerini aktarır. İmam Şâfiî ile İmam Mâlik'in görüşlerinin farklı olması ve bu görüşlerin Hanefî mezhebinde benimsenen görüşe aykırılık arz etmesi durumunda her birinin görüşünü ayrı ayrı zikreder. İkisinin aynı görüşte olması ve bu görüşün Hanefî mezhebinin görüşüne muhalif bulunması durumunda ise genellikle sadece İmam Şâfiî'nin görüşünü zikretmekle yetinir.

Kudûrî tercih ettiği görüşleri genellikle sarıh bir şekilde belirtmemekle birlikte en çok İmam Şâfiî'nin görüşlerini eleştirir. Eleştirileri bazen mezhep içi fakihlere yönelik de olabilmektedir. Bu kapsamda Kerhî ve Tahâvî, Kudûrî'nin eleştirdiği kimseler arasında yer alır.

⁶ Davut İltaş, "Tahâvî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/387. Kudûrî'nin *Şerhu Muhtaşari'l-Kerhî* adlı eserinde bir meseleyi işlerken konu ile ilgili zikrettiği ifadelerin *el-Muhtaşar'ın* bazı nüshalarında geçtiğini söylemesi söz konusu eserin farklı nüshalarının bulunduğu teyit eder mahiyettedir. bk. Kudûrî, *Şerhu Muhtaşari'l-Kerhî*, 1/433.

⁷ Cessâs, *Şerhu Muhtaşari't-Tahâvî*, (Tahkikin girişi), 1/50-51.

⁸ Cessâs, *Şerhu Muhtaşari't-Tahâvî*, (Müellifin mukaddimesi), 1/195.

⁹ Fenkâle, قَلْتُ - قَلْتُ vb. gibi kalıplarla konuşma üslubu tarzında sunulan beyânî nüktelerdir. bk. Nizâr 'Aṭallah Ahmed Şâlih, "Fenkûlâtü'z-Zemaşşerî el-Belâğiyeti fi Süreti Yûsuf", *Mecelletu'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye* 16 (2017), 52.

¹⁰ Ebû Bekir Ahmed b. 'Alî er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. 'Abdu's-Selâm Muhammed 'Alî Şâhîn (Beyrut; Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415/1994), 1/99, 3/54, 485.

¹¹ Ebû Bekir Ahmed b. 'Alî er-Râzî el-Cessâs, *el-Fuşûl fi'l-'Usûl* (Kuveyt: Vezâretü'l-'Evkâfi'l- Kuveytiyye, 1414/1994), 1/69.

¹² Cessâs, *Şerhu Muhtaşari't-Tahâvî*, 1/226, 238, 297, 327, 378, 403, 658, 2/168

¹³ Cessâs, *Şerhu Muhtaşari't-Tahâvî*, 3/284, 7/442, 459, 475, 8/267.

¹⁴ Cessâs, *Şerhu Muhtaşari't-Tahâvî*, 2/479.

¹⁵ Necmeddin Güney, *Kuduri'nin "Şerhu Muhtasaril-Kerhi" adlı eserinin Siyer Bölümünün Edisyon Kritiği* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 1, 79.

¹⁶ Kudûrî, *Şerhu Muhtaşari'l-Kerhî*, 1/53.

2. Şer'î Deliller Açısından Mukayese

Şer'î delil, ister kat'î ister zannî olsun şer'î ameli hükümlere kaynaklık eden dinî-hukukî delillerdir.¹⁷ Şer'î delillerin genel çerçevesini Muâz hadisi belirlemektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.) Muâz b. Cebel'i Yemen'e yönetici olarak tayin ettiğinde ona ne ile hükmedeceğini sormuş, Muâz da Allah'ın kitabıyla, onda bulamazsa Resûlullah'ın sünnetiyle hükmedeceğini, onda da bulamazsa kendi görüşüyle icihad ederek meseleyi hükme bağlayacağını söylemiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) "Allah'ın elçisinin elçisini, Resûlü'nün razı olacağı şeye muvaffak kılan Allah'a hamdolsun" diyerek memnuniyetini belirtmiştir.¹⁸ Bu hadis bağlamında Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde şer'î kaynakların genel olarak Kitâb, Sünnet ve ictihattan oluştuğu görülmektedir.¹⁹ Hz. Peygamber'in vefatını takiben sahabe döneminde icmâ ve kıyas delil olarak ortaya çıkmış, sonrasında kurucu imamlarla birlikte istihsan, mesâlih-i mürsele gibi yöntem mahiyetli deliller gündeme gelmiştir.²⁰

Şer'î deliller değişik açılardan farklı tasniflere tabi tutulmuştur. Bu bölümde şer'î deliller, aslî ve fer'î deliller olmak üzere iki kısımda ele alınacaktır.

2.1. Aslî Deliller

2.1.1. Kitâb

Hükümlerin temel kaynağı, Allah'ın Kitâb'ıdır. Şârihler meseleleri işlerken ilk olarak konu hakkındaki âyetlere başvurmuşlardır. Âyetleri delil olarak kullanırken bazen âyeti, mânaya delaletinin kat'î olması sebebiyle açıklamaya ihtiyaç duymaksızın sadece zikretmekle yetinmişler, bazen de âyetin delaletinin tespiti bağlamında hadis ve sahâbî kavline yer vermişlerdir. Mesela Cessâs, Tahâvî'nin "Şehir ve köyler dışında olup su bulamayan kişi teyemmüm yapar." ifadesini aktardıktan sonra ilgili âyetin "...su bulamamışsanız o zaman temiz bir toprağa teyemmüm edin."²¹ kısmını delil olarak aktarır ve ilave bir açıklama yapmaz.²² Başka bir meselede aynı âyetin öncesinde geçen "لَمَسْتُمْ" ifadesinin cinsel ilişki mânasında olduğunu Hz. Peygamber'in (s.a.v.) uygulaması ve Hz. Ali ile İbn Abbas'ın görüşlerinin bu yönde olmasıyla delillendirir.²³ Kudûrî de namaz ve zekâtın vücûbiyetine delil olarak "Namazı kılın, zekâtı verin..."²⁴ âyetini zikreder, ondaki lafızlarla ilgili bir açıklama yapmaz.²⁵ "...Yüzünüzü yıkayın."²⁶ âyetindeki "وَجُوهَ" kelimesinin yüzün dış kısmını ifade ettiğini, iç kısmının ise âyetin kapsamına dahil olmadığını, dolayısıyla abdestte mazmaza ve istinşakın farz olmadığını, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bir bedeviye abdest almayı öğretirken bu iki fiili zikretmemiş olmasıyla delillendirir.²⁷ Şârihler bazen âyetlerde geçen ifadelerin delaletinin tespitinde fakihlerin görüşlerine yer vermişlerdir. Mesela zekât gelirlerinin harcanacağı yerleri bildiren âyette²⁸ geçen "وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ" ifadesiyle kastedilenin ne olduğu hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. Cessâs ve Kudûrî bu ifade ile kastedilenin, Ebû Yûsuf'a göre "Allah yolunda savaşanlar", İmam Muhammed'e göre ise "Hac için yola çıkan ancak hac yapması engellenen kişiler" olduğunu nakletmişlerdir.²⁹ Şârihler bazen de âyetlerin sebep-i nüzulünü aktarmışlardır. Cessâs altı, Kudûrî ise beş âyetin sebep-i nüzûlüne yer vermiştir.³⁰ Cessâs ve Kudûrî'nin sebep-i nüzulünü zikrettikleri ortak âyet, "Nereye dönerseniz Allah'ın zâtı oradadır."³¹ âyetidir. Cessâs bu âyetin iki farklı sebep-i nüzulünü aktarmıştır. Birincisi, Âmir b. Rebîa'dan nakledilen şu rivayettir: "Karanlık bir gecede Hz. Peygamber (s.a.v.) ile beraberdik. Kiblenin hangi taraf olduğunu bilmediğimizden herkes kendi tespitine göre namazını kıldı. Sabah olunca bu

¹⁷ Muhammed Mustafa ez-Zühaylî, *el-Vecîz fi uşûli'l-fıkhi'l-İslâmî* (Dimaşk: Daru'l Hayr, 1427), 1/130.

¹⁸ Suleymân b. el-Eş'âs es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Muḥammed Muḥyiddîn 'Abdulḥamîd (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Aşriyye, ts.), "el-Akdiye", 11.

¹⁹ Hacı Yunus Apaydın, *İslam Hukuk Usulü* (Ankara: Bilay Yayınları, 2017), 37.

²⁰ Subhî Mahmesânî, "İslam Hukukunun Tedvini I", çev. İbrahim Kâfi Dönmez, *Fıkıh ve Fıkıh Tarihi İncelemeleri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015), 432.

²¹ *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), en-Nisâ 4/43.

²² Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 1/414.

²³ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 1/383.

²⁴ el-Bakara 2/43.

²⁵ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, 1/271, 2/131.

²⁶ el-Mâide 5/6.

²⁷ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, 1/66-67.

²⁸ et-Tevbe 9/60.

²⁹ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 2/375-376, Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, 2/185.

³⁰ Örnekler için bk. Ebû Bekir el-Cessâs, *Şerhu muhtasari't-Tahâvî*, ed. 'İsmetullah 'İnâyetullah Muḥammed (Beyrut: Daru'l-Beşâ'iri'l-İslamiyye; Dârü's-Sirâc, 2010), 1/570-571, 2/376, 502, 1/464, 2/130, 385-386; Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, thk. Abdullah Nezir Ahmed Abdurrahman (Kuveyt: Daru Esfar, 2022), 1/341, 340, 354, 258-259, 391-392.

³¹ el-Bakara 2/115.

durumu Hz. Peygamber'e (s.a.v.) anlattık. Bunun üzerine âyet nâzil oldu.”³² İkincisi, Câbir b. Abdillâh'tan nakledilen şu rivayettir: “Rasûlullah (s.a.v.) benim de içinde bulunduğum bir seriyye göndermişti. Yolculuk esnasında karanlık çöktü ve biz kible yönünü tespit edemedik. İçimizden bir grup, ‘Biz kibleyi tespit ettik, kuzeye doğru şöyledir.’ dediler ve o yönde bir çizgi çektiler. Diğer bir grup ise ‘Kible güneye doğru şöyledir.’ dediler ve o yönde bir çizgi çektiler. Sabah olup da güneş doğduğunda söz konusu çizgilerin yanlış olduğu ortaya çıktı. Biz seriyyeden döndüğümüzde yaptığımız şeyi Hz. Peygamber'e (s.a.v.) sorduk ve bunun üzerine âyet nâzil oldu.”³³ Kudûrî ise sened zikretmeksizin şu ifadeleri aktarmaktadır: “Ashab kiblenin yönünü bilmediğinden kendi tespitlerine göre namazı kıldılar. Ancak bu tespitlerinin yanlış olduğu ortaya çıktı. Hz. Peygamber (s.a.v.) bu durumdan haberdar olmasına rağmen karşı çıkmadı. Ardından âyet nâzil oldu.”³⁴

Âyetler arasında gerçek anlamda bir teâruzun varlığından söz edilemez. Çünkü âyetler arasında çelişkinin bulunduğunu söylemek Allah Teâlâ'yı acizlikle nitelemek anlamına gelir. Oysa Allah (c.c.) bundan münezzehtir. Dolayısıyla bu şekildeki teâruz hakiki olmayıp bilakis nüzûl sebeplerini bilmediğimiz için kendi açımızdan ihtilafı gideremediğimiz bir durumu ifade eder.³⁵ Cessâs zâhiren birbiriyle çelişen âyetler arasındaki teâruzu giderme yoluna başvurmuştur. Mesela “Artık yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir!”³⁶ âyetinde açık bir şekilde namaz kılarken Kâbe'ye yönelme emri bulunmaktadır. “O halde hangi tarafa yönelerseniz yönelin, Allah'ın yüzü (hoşnutluğu ve sevgisi) oradadır.”³⁷ âyetinde ise kişinin ictihadının kendisini ulaştırdığı yöne doğru yönelmesinin yeterli olacağı anlaşılmaktadır. Cessâs bu iki âyetin arasını şu şekilde cem' eder: Kişi açıkça görebilme veya bizzat ona yönelme imkânına sahip olduğunda Kâbe'ye yönelmekle yükümlü olup bundan başkası da kendisi için yeterli olmaz. Kâbe'nin görülmesi veya kible yönünün belirlenmesi hususunda kapalılık bulunması durumunda ise ictihadının kendisini ulaştırdığı yöne doğru yönelmekle yükümlü olup bunu yapması kendisi için yeterli olur.³⁸ Kudûrî'nin âyetler arasındaki teâruzu gidermek için başvurduğu bir örnek tespit edilmemiştir.³⁹

2.1.2. Sünnet

Sünnet, fakihlerin hüküm çıkarırken en sık kullandıkları delillerden biridir. Şârihler ikinci kaynak olarak sünnete hemen her meselede başvurmuşlardır. Şârihlerin hadis kullanımı ve değerlendirmesine dair mesailerini şu şekilde maddelendirilebilir:

- Cessâs ve Kudûrî bazen aynı hadisi farklı tarihlerle zikrettikleri⁴⁰ gibi bazen de aynı hadisi farklı şekillerde yorumlamışlardır.⁴¹
- Cessâs yer yer râvî değerlendirmesi yapar. Mesela bazı râvîler hakkında “sâkit/sâkitu'l-hadîs”,⁴² “zayıf”,⁴³ “meçhul”,⁴⁴ “süü'l-hıfz”,⁴⁵ “hatası çok”⁴⁶ gibi kavramlar kullanılmaktadır. Kudûrî ise râvîler hakkında cerh ve ta'dile çok az yer verir. Mesela bir râvînin zayıf olduğuna dair ehl-i hadis'in ittifak ettiğini,⁴⁷ “meçhul” olduğu söylenen bir râvînin aslında meçhul olmadığını,⁴⁸ bir hadiste yer alan ifadenin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sözü olup olmaması hususunda râvînin şüpheye düştüğünü belirtir.⁴⁹
- Hz. Peygamber'den (s.a.v.) aktarılan makbul haberler arasında bazen teâruz bulunabilmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) aynı konuda birbirinden farklı hüküm vermesi hem akla hem de dinin yükümlülük ilkelerine aykırı olduğundan haberler arasında gerçek bir teâruzun varlığından bahsedilemez. Dolayısıyla çelişik gözükten hadisler arasındaki teâruz zâhirendir.⁵⁰ Haberler

³² Tirmizî, “Şalât”, 257

³³ Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekuṭnî, *Sunenu'd-Dârekuṭnî* (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1424/2004), 1/271; Ceşşâs, *Şerhu Muhtaşari't-Tahâvî*, 1/570-571.

³⁴ Kudûrî, *Şerhu Muhtaşari'l-Kerhî*, 1/341; âyetin nüzûlü hakkında detaylı bilgi için bk. Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed el-Vâhidî, *Esbâb-ı Nüzûl*, çev. Necati Tetik - Necdet Çağıl (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2019), 41-42.

³⁵ Apaydın, *İslam Hukuk Usulü*, 297.

³⁶ el-Bakara 2/144.

³⁷ el-Bakara 2/115.

³⁸ Ceşşâs, *Şerhu Muhtaşari't-Tahâvî*, 1/569.

³⁹ Kudûrî Cessâs'ın teâruz olarak değerlendirdiği meselede benzer açıklamalar yapmaktadır. Ancak burada âyetler arasında teâruz bulunduğuna dair ifade kullanmamıştır. Bk. Kudûrî, *Şerhu Muhtaşari'l-Kerhî*, 1/340-341.

⁴⁰ bk. Ceşşâs, *Şerhu Muhtaşari't-Tahâvî*, 1/339-344, 2/415-416; Kudûrî, *Şerhu Muhtaşari'l-Kerhî*, 1/78, 2/358-359.

⁴¹ bk. Ceşşâs, *Şerhu Muhtaşari't-Tahâvî*, 1/603-607, 2/486; Kudûrî, *Şerhu Muhtaşari'l-Kerhî*, 1/387-388, 2/421-422.

⁴² Ceşşâs, *Şerhu Muhtaşari't-Tahâvî*, 1/393, 398, 2/156, 7/357.

⁴³ Ceşşâs, *Şerhu Muhtaşari't-Tahâvî*, 1/254, 396, 397, 450, 456, 721, 2/119, 490, 237, 7/315.

⁴⁴ Ceşşâs, *Şerhu Muhtaşari't-Tahâvî*, 1/295, 395, 555.

⁴⁵ Ceşşâs, *Şerhu Muhtaşari't-Tahâvî*, 7/315.

⁴⁶ Ceşşâs, *Şerhu Muhtaşari't-Tahâvî*, 2/490.

⁴⁷ Kudûrî, *Şerhu Muhtaşari'l-Kerhî*, 1/468.

⁴⁸ Kudûrî, *Şerhu Muhtaşari'l-Kerhî*, 1/244.

⁴⁹ Kudûrî, *Şerhu Muhtaşari'l-Kerhî*, 2/137.

⁵⁰ bk. Abdullah Aydınlı, “Muhtelifü'l-Hadîs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 2020), 31/75.

arasındaki ihtilafı gidermek için nasıl bir yöntem takip edileceği hususunda fakihler ihtilaf etmişlerdir. Hanefilere göre teâruz durumunda haberlerin tarihi biliniyorsa önce “nesh”e gidilir. Tarihi bilinmiyorsa haberlerden biri diğerine “tercih” edilir. Tercihin mümkün olmaması durumunda “cem’ ve te’lif” yapılır. Bu da mümkün değilse “tesâkut (terk)” edilir.⁵¹

Cessâs ve Kudûrî'nin teâruz eden haberler arasındaki ihtilafı gidermeye yönelik mesailerini şu şekildedir:

1. Nesh: Şârihler teâruz eden haberlerden hangisinin önce vârid olduğunun bilinmesi halinde nesh yoluna gitmişlerdir. Mesela yırtıcı hayvanların artıklarının hükmü hakkında farklı rivayetler bulunmaktadır.⁵² Ancak yırtıcı hayvanların artığının temiz olduğu hükmünün, bu hayvanların etlerinin yenilmesinin haram kılınmadan önceki zamana ait bir hüküm olduğu, etlerinin haram kılınmasıyla artıklarının da haram kılındığı bilinmektedir. Dolayısıyla temiz oluşuna dair hüküm, daha sonra necis olduğunu bildiren haberlerle neshedilmiştir.⁵³

2. Tercih: Şârihler bazen muhtelif rivayetler arasında tercihte bulunmaktadır. Cessâs'ın şerhinde tercih sebebi saydığı kriterler şunlardır: a) Teâruz eden haberlerden biri yasaklama getirirken diğeri mubahlık bildirmesi durumunda yasaklama getiren haber tercih edilir. b) Teâruz eden haberlerden birinin râvilerinin zayıf olması durumunda diğer haber tercih edilir. c) Teâruz eden haberlerden asıllara uygun olan rivayet tercih edilir. d) Umûmü'l-belvâ olan konuda haber-i vâhid tercih edilmez. e) Teâruz eden haberlerden biriyle amel edileceğine dair ittifak oluşması durumunda ittifak edilen haber tercih edilir.⁵⁴

Kudûrî'nin ise şu hususları tercih sebebi saydığı anlaşılmaktadır: a) Umûmü'l-belvâ olan meselede müstefiz olarak nakledilmeyen haber kabul edilmez. b) Hadisi rivayet eden râvinin, rivayeti naklettiği kişi ile arasında inkitâ olması durumunda hadisi tercih edilmez. c) Hz. Peygamber'den (s.a.v.) vârid olan kavli ve fiilî hadisler birbiriyle teâruz etmesi durumunda kavli haberler tercih edilir.⁵⁵

3. Cem ve Te'lif: Şârihler bazen de hadisler arasında cem ve te'lif yoluna gitmişlerdir. Mesela “Hayvan derilerinin tabaklanarak temizlenmesi” örneğinde hem Cessâs hem de Kudûrî cem ve te'lif yoluna gitmiştir. Şöyle ki tabaklanan deriler hakkında farklı hüküm ifade eden rivayetler bulunmaktadır. “Deri tabaklanınca temiz olur.”⁵⁶ hadisinden ölü hayvan derisi olsa bile tabaklanan derinin temiz olacağı anlaşılmaktadır. Başka bir hadiste ise “Ölü hayvanların derilerinden (إهاب) ve sinirlerinden faydalanmayın.”⁵⁷ denilmektedir. Bu hadisten ister tabaklanmış ister tabaklanmamış olsun ölü hayvanın derisinin temiz olmadığı anlaşılmaktadır. Bu itibarla her iki rivayet arasında teâruz meydana gelmektedir. Şârihler hadisler arasında cem ve te'lif yoluna başvurarak hadiste zikredilen إهاب kelimesinin tabaklanmamış deri için kullanıldığını, إديم kelimesinin ise tabaklanan deri için kullanıldığını ifade etmişlerdir. Dolayısıyla ikinci hadis hayvanın derisinin tabaklandıktan sonraki haliyle ilgili hüküm bildirmektedir. Cessâs, ilk hadisi İbn Abbas, Âişe, Ümmü Seleme, Meymûne ve Seleme b. Muhabbek'in Hz. Peygamber'den (s.a.v.) çeşitli lafızlarla aktardıklarını ve hepsinin ifade ettiği ortak anlamın “tabaklanma ile derilerin temizleneceği” şeklinde olduğunu ifade etmiştir. Kudûrî ise bu hadisi temrîz sığasıyla⁵⁸ nakletmiştir. İkinci hadisi ise hem Cessâs hem de Kudûrî Abdullah b. Ukeym'den nakletmişlerdir.⁵⁹

4. Tesâkut/Tevakkuf.⁶⁰ Şârihler, haberler arasındaki teâruzu giderme yöntemlerinden tesâkuta da başvurmuşlardır. Mesela evcil eşek artığının hükmü hakkında birbirleriyle teâruz eden haberler vardır.⁶¹ Kudûrî, haberlerin teâruz etmesi sebebiyle kıyasa

⁵¹ Hanefîlerin farklı yöntem takip ettiklerine dair görüşler de bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Halil İbrahim Turhan, “Hicrî İlk Beş Asırda Hanefî Fıkıh Usûlünde Muâriz Haber Nazariyesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXI/3 (2017), 1829-1832.

⁵² bk. Dârekuṭnî, *Sunenu'd-Dârekuṭnî*, 1/31.; Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Mısrî et-Ṭahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âşâr*, thk. Muhammed Zuhrî en-Neccâr - Muhammed Seyyid Câdilḥaḥ (Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1414/1994), 1/15.

⁵³ Ceşşâs, *Şerhu Muhtaşari't-Tahâvî*, 1/285-287; Kudûrî, *Şerhu Muhtaşari'l-Kerhî*, 1/171; Benzer örnekler için bk. Ceşşâs, *Şerhu Muhtaşari't-Tahâvî*, 1/464, 541, 602-607, 671, 680.

⁵⁴ Örnekler için sırasıyla bk. Ceşşâs, *Şerhu Muhtaşari't-Tahâvî*, 1/285-286, 286-287, 178-180, 542.

⁵⁵ Örnekler için sırasıyla bk. Kudûrî, *Şerhu Muhtaşari'l-Kerhî*, 1/66-67, 171, 387-388. Tercih sebepleri hakkında detaylı bilgi için bk. Abdülmecîd Türkmânî, *el-Medḥal ilâ Diraseti'l-hadis 'ala Menheci'l-hanefiyye* (Beyrut: Darü'r-Reyâhîn, 1442), 299-304; İsmail Lütfi Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları (Muhtelifül-Hadis İlmî)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 228-248.

⁵⁶ Ebû'l-Ḥâsen Muslim b. el-Ḥaccâc el-Ḳuşeyrî en-Nisâbü'rî Muslim, *Şahîhu Muslim*, thk. Muhammed Fuâd 'Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Turâsî'l-'Arabî, 1374/1955), “Hayız”, 105.

⁵⁷ Ebû Dâvûd, “Libâs”, 41; Ebû İ'sâ Muhammed b. İ'sâ et-Tirmizî, *Sunenu't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir - Fu'âd 'Abdülbâkî (Mısır: Şirketü Muştafâ'l-Bâbî'l-Halebî, 1395/1975), “Libâs”, 7.

⁵⁸ Burada hadisin hocadan muteber bir yolla alındığını kesin biçimde göstermeyen edilgen fiil kalıbıyla nakledildiği kastedilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Erdinç Ahatlı, “Temrîz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/434.

⁵⁹ Ceşşâs, *Şerhu Muhtaşari't-Tahâvî*, 1/294, 295; Kudûrî, *Şerhu Muhtaşari'l-Kerhî*, 1/203.

⁶⁰ Aralarındaki teâruzun giderilemediği iki hadis de amel etmeyip bir çözüm bulununcaya kadar beklemeyi ifade eden tesâkut, teâruz eden hadisler arasındaki ihtilafı gidermek için başvurulan son yöntemdir. Osman Demir, “Tevakkuf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/579.

⁶¹ İlgili rivayetler için bk. Dârekuṭnî, *Sünenu'd-Dârekuṭnî*, 1/62; Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâ'il b. İbrâhîm el-Buḥârî, *el-Câmi'u-ş-Şâhih*, thk. Muhammed Zuheyr en-Nâşir (Beyrut: Dâru Ṭavkî'n-Necât, 1422), “Zebâih ve's-Şayd”, 28.

başvurulduğunu, ancak kıyasların da birbiriyle teâruz ettiğini ve bu kıyaslardan birinin diğerine tercih edilmediğini ifade eder. Kudûrî daha sonra “Ebû Hanîfe’ye göre ... bir meselede Allah’ın hükmünün tevakkuf olması mümkündür.” ifadesini kullanarak ilgili konuda tesâkut edildiğine işaret eder.⁶²

Konuyla ilgili Cessâs’ın şerhinden ise şu örnek zikredilebilir: Cemaatle kılınan namazda imamın kıraatinin cemaatin kıraati yerine geçtiği, dolayısıyla Fâtiha dahi olsa cemaatin imamın arkasında kıraatte bulunmaması gerektiği hususunda birçok hadis bulunmaktadır.⁶³ Aynı zamanda Ubâde b. Sâmit’ten rivayet edilen “İmamın arkadaysanız sadece Fâtiha ile kıraatte bulununuz. Çünkü Fâtiha’yı okumayan kişinin namazı geçersizdir.”⁶⁴ hadisi bulunmaktadır. Bu hadis diğer hadislerle teâruz etmektedir. Cessâs burada ihtilafı giderme yollarına başvurur. Önce Ubâde’den nakledilen hadisin metninde ve senedinde ızdırab bulunduğunu ifade eder. Dolayısıyla böyle bir hadis diğer makbul hadisler karşısında itibara alınmayacaktır. İkinci olarak Cessâs, bu hadis sahih kabul edilse bile nesih kapsamında değerlendirilmesini mümkün görür. Son olarak ise teâruzunu giderme yöntemlerinin kabul edilmemesi halinde her iki rivayetin de amelden düşürülerek (tesâkut) konu ile ilgili diğer haberlerle amel edileceğini belirtir.⁶⁵

d) Şârihler zaman zaman metin tenkidinde bulunmuşlardır. Metin tenkidi, hadis metninin muhtevanın doğruluğunu, gerçeğe uygunluk derecesini tespit etmektir.⁶⁶ Cessâs hayızın en uzun müddetinin on gün olduğunu delillerle ortaya koyduktan sonra muhaliflerinin ileri sürdüğü, “hayızın en uzun müddetinin on beş gün” olduğuna işaret eden “... kadının hayız görmesi sebebiyle hayatının yarısında (نصف عمرها) namaz kılamadığı”⁶⁷ şeklindeki rivayeti aktarmış ve bu rivayeti iki açıdan tenkide tâbi tutmuştur: Birincisi, rivayette kullanılan “نصف عمرها” ifadesi hiç kimse tarafından kullanılmamış, aksine hadis “شطر عمرها” ifadesiyle nakledilmiştir. Bu ifadenin نصف (yarı) kelimesiyle aynı anlamda kullanıldığına dair bir delâlet de yoktur. İkincisi ise rivayette kullanılan “نصف عمرها” ifadesi vakiyla bağdaşmamaktadır. Şöyle ki hiçbir kadın hayatının yarısını hayızlı olarak geçirmez. Çünkü kadın bulûğa kadar hayız olmaz. Dolayısıyla bulûğ sonrası öncesiyle birlikte değerlendirildiğinde hayatının yarısını temiz, yarısını da hayızlı olarak geçirmesinin mümkün olmadığı anlaşılır.⁶⁸

Kudûrî de “bulûğ yaşı” ile ilgili aktardığı haberin metnini tenkit etmektedir. Şöyle ki bulûğ için itibara alınan ölçü, çocuğun ihtilâm olması ya da çocuğun belli azâmi yaş sınırına ulaşmasıdır. Azâmi yaş sınırı Ebû Hanîfe’ye göre erkek için on sekiz, kız için ise on yedi yaşını tamamlaması, İmâmeyne göre ise erkek-kız ayrımı olmaksızın on beş yaşını tamamlamasıdır. Bu durumda kişi hükmen bulûğa ermiş sayılır. Müellifin İmâmeyn’in görüşünü temellendirmek için zikrettiği hadis şu şekildedir:⁶⁹ “İbn Ömer’den rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: On dört yaşında iken Uhud Savaşına (3/625) katılmam için Hz. Peygamber’e (s.a.v.) takdim edildim. Savaşa katılmamı kabul etmedi ve beni bâliğ olarak görmedi. On beş yaşında iken Hendek Savaşına (5/627) katılmam için Hz. Peygamber’e (s.a.v.) yine takdim edildim. Bu sefer beni kabul etti.”⁷⁰ Başka bir rivayette de “On üç yaşında iken Bedir Savaşına (2/624) katılmam için Hz. Peygamber’e (s.a.v.) takdim edildim. Savaşa katılmamı kabul etmedi.” şeklinde ifade bulunmaktadır. İlgili hadislerin metninden Bedir ve Hendek Gazvesi arasında iki yıl; Uhud ve Hendek Gazvesi arasında ise bir yıl olduğu anlaşılmaktadır. Hakikatte ise Bedir ve Hendek Gazvesi arasında üç yıl; Uhud ve Hendek Gazvesi arasında ise bir yıldan fazla zaman vardır.⁷¹

e) Şârihler rivayetlerle ilgili değerlendirmelerinde birçok hadis usûlü kavramını kullanmıştır. Cessâs “mütevâtir”, “meşhûr/müstefiz”, “âhâd”, “muttasıl”, “munkatî”, “mürsel”, “şâz”, “muztarib”, “müddrec”, “merfû”, “mekuf”, “maktû” ve “münker” kavramlarını zikretmiştir.⁷² Kudûrî ise “meşhûr/müstefiz”, “âhâd”, “merfu”, “mekuf”, “zayıf”, “şaz”, “muztarib”, “müsned”, ve “mürsel” kavramlarına yer vermiştir.⁷³

⁶² Kudûrî, *Şerhu Muhtasarî'l-Kerhî*, 1/171-172.

⁶³ Örnek için bk. Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *Sunen*, ed. Muhammed Fu’âd ‘Abdulbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi Kütübî'l-‘Arabiyye, ts.), 2/“İkâmetü’ş-şalât”, 13.

⁶⁴ Ebû Dâvûd, “Şalât”, 131-132.

⁶⁵ Ceşşâs, *Şerhu Muhtasarî'l-Tahâvî*, 1/658-659. Cessâs’ın tesâkuttan bahsettiği diğer yerler için bk. Ceşşâs, *Şerhu Muhtasarî'l-Tahâvî*, 1/277, 671, 2/239, 254, 490-491.

⁶⁶ Enbiya Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi - Tarihi Süreç, Yeni Yaklaşımlar* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2009), 36, (İbrahim Kafesoğlu’nun “Tarih Metodu Ders Notları” adlı eserinden nakledilmektedir).

⁶⁷ Buḥârî, “Hayız”, 6; Müslim, “İmân”, 132.

⁶⁸ Ceşşâs, *Şerhu Muhtasarî'l-Tahâvî*, 1/484-485. Metin tenkidi ile ilgili benzer örnekler için bk. 1/538-539.

⁶⁹ Ebû Hanîfe’nin zikrettiği hadis hakkında metin tenkidi yapılmadığı için ayrıca zikredilmemiştir.

⁷⁰ Tirmizî, “Ahkâm”, 24.

⁷¹ bk. Kudûrî, *Şerhu Muhtasarî'l-Kerhî*, 2/12-14.

⁷² Bazı örnekler için sırasıyla bk. Ceşşâs, *Şerhu Muhtasarî'l-Tahâvî*, 1/316, 527, 2/68; 1/293, 632, 669; 1/221, 399, 456; 1/39, 637; 2/238; 1/399, 2/7; 1/399, 2/40; 2/156; 2/120; 1/343; 255; 2/233, 326; 2/60.

⁷³ Bazı örnekler için sırasıyla bk. Kudûrî, *Şerhu Muhtasarî'l-Kerhî*, 1/67, 72, 248; 1/369; 1/125, 244; 2/32; 1/139; 1/594, 2/305; 1/530, 2/14; 1/250, 251, 407. Şârihlerin ortak kullandıkları kavramlar şunlardır: meşhûr/müstefiz, âhâd, mürsel, şâz, muztarib, merfu ve mekuf. Kudûrî Cessâs’tan farklı olarak müsned kavramını, Cessâs ise Kudûrî’den farklı olarak mütevâtir, muttasıl, munkatî, müddrec, maktû ve münker kavramlarını kullanmıştır.

2.1.3. İcmâ

Hız. Peygamber'in (s.a.v.) otoritesinin ümmetin şahsında yaşatılması fonksiyonuna sahip olan icmâ, Hız. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonraki herhangi bir zaman diliminde müctehidlerin dinî bir meselenin hükmü üzerinde fikir birliği etmeleridir.⁷⁴ Şârihler doktrinlerini temellendirirken icmâ deliline yoğun olarak başvurmuşlar ve icmâyı ihtilafların giderilmesinde önemli bir kaynak olarak değerlendirmişlerdir.⁷⁵ "İttifak vardır" ve "ihtilaf yoktur" gibi ifadeler şârihler tarafından icmâ anlamında kullanılmış, bu ifadelerle belirli görüşlerin geniş bir alimler topluluğu tarafından kabul gördüğü vurgulanmıştır.⁷⁶ İcmâyı aykırı görüşlerin kabul edilemeyeceği belirtilerek mezhebin doktriner bütünlüğü korunmaya çalışılmıştır. Şârihler tarafından icmâ delilinin bu denli sık kullanılması, Hanefi mezhebinin fıkıh anlayışında toplumsal ve bilimsel uzlaşıya verilen önemin göstergesi olarak yorumlanabilir.

Şerhlerde konular işlenirken kimi zaman konu ile alakalı ileri sürülen bazı görüşlerin icmâyı aykırı olduğundan bahsedilir. Mesela Kudûrî, "kuyuların necasetten temizlenmesi" meselesinde Bişr el-Merîsî'nin (ö. 218/833) konu ile alakalı görüşünü ve görüşünün temellendirmesini aktardıktan sonra bu görüşün icmâyı muhalif olduğunu belirtir.⁷⁷ Yine Cessâs'ın "sûrelerin başında bulunan Besmele'nin Kur'an'dan bir âyet sayılıp sayılmaması" hususundaki şu değerlendirmeleri de örnek olarak zikredilebilir: Kûfe ve Basra kurrâları Besmele'nin Fâtiha'dan sayılması hususunda ihtilaf etmişlerdir. Kûfe kurrâsı Besmele'yi Fâtiha'dan sayarken Basra kurrâsı ise Fâtiha'dan saymamıştır. Bununla beraber kurrâ-i emsâr ve fukaha-i emsâr, Fâtiha dışındaki sûrelerin başında bulunan Besmele'nin o sûrelerin bir parçası olmadığı hususunda ihtilaf etmemişlerdir. Buna binaen bir kimse Fâtiha dışındaki sûrelerin başında bulunan besmelenin o sûrelerin parçası olduğunu söylerse kurrâ ve fakihlerin icmâsına muhalefet etmiş olur.⁷⁸

Âmm lafzın delalet ettiği fertlerden bir kısmının kapsamından çıkarılması ya da delaletinin, kapsamındaki fertlerden bir kısmı için geçerli kılınmasına tahsîs denir.⁷⁹ Tahsîs delillerinden biri de icmâdır. Cessâs, Kudûrî'den farklı olarak Kur'an'ın icmâ ile tahsîs edildiği yerlere zaman zaman değinmektedir. Mesela "Kur'an'dan kolayımıza geleni okuyun."⁸⁰ âyetinin zâhirine göre namazda bir âyetten daha aşağısının okunmasının câiz olması gerekirken, âyetin umûmu icmâ ile tahsîs edildiğinden dolayı câiz değildir.⁸¹

Yine Cessâs'ın -açıkça ifade etmese de- yer yer sükûtî icmâdan bahsettiği görülmektedir.⁸² Mesela Hız. Peygamber'den (s.a.v.) itibaren sağlığı yerinde olan fakir kimselere zekât verilmesine rağmen ne seleften ne de haleften hiç kimsenin bu duruma karşı çıkmadığını, dolayısıyla da onlara zekât verilebileceğine dair icmâ oluştuğunu belirtir.⁸³

Kudûrî ise bir mesele hakkında tarihi bilinen ve açıkça ifade edilen bir söz bulunması durumunda o söz ile amel etmenin, mesele hakkında vârid olan fiil ile amel etmekten daha evlâ olduğu hususunda icmâ bulunduğunu belirtmektedir. Şöyle ki rükûda yapılan tesbihler hususunda Hız. Peygamber'den (s.a.v.) aktarılan rivayetlerle sahâbe uygulamasına dair rivayetler arasında farklılıklar bulunmaktadır. Mesela Hız. Ebû Bekir'in rükûda iki kere "سبحان الله" demesi, İbn Abbas'ın ise "اللهم لك ركعت" demesi gibi sahâbe uygulamasına dair birçok farklı rivayet vardır. Bununla birlikte Hız. Peygamber'in (s.a.v.) rükûda üç kere "سبحان ربي العظيم" dediği, hatta Hız. Peygamber'in (s.a.v.) "Öyleyse ulu rabbinin ismini tesbih et."⁸⁴ âyeti nâzil olmadan önce rükûda "اللهم لك ركعت" cümlesini söylediği, ancak âyetin nâzil olmasıyla artık rükûlardaki tesbihin "سبحان ربي العظيم" şeklinde olması gerektiğini ifade ettiği⁸⁵ rivayet edilmiştir. Dolayısıyla burada uygulamaya yönelik rivayetlerin karşısında, tarih olarak daha sonra gerçekleştiği bilinen haberler bulunmaktadır. Burada sahâbenin uygulaması meselenin fiilî boyutunu, Hız. Peygamber'den (s.a.v.)

⁷⁴ İbrahim Kâfi Dönmez, "İcmâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/417; Apaydın, *Fıkıh Kaynakları*, 62.

⁷⁵ Cessâs'ın icmâ teorisi hakkında detaylı bilgi için bk. Ceşşâs, *el-Fuşûl fi'l-Usûl*, 3/257-270; Tayip Nacar, *el-Füsûl Bağlamında Hanefî Usûl Kâideleri* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021), 88-113; Ayşe Küsmey, *Cessâs'ın İcmâ Anlayışı* (Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2003), 60-153.

⁷⁶ Bazı örnekler için bk. Ceşşâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 1/240, 308, 310, 333, 739, 2/61, 85, 90, 164, 312; Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, 1/29 139, 365, 506, 620, 639, 2/160.

⁷⁷ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, 1/150-152.

⁷⁸ Ceşşâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 1/590.

⁷⁹ Ferhat Koca, *İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsîs* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 40.

⁸⁰ el-Müzzemmil 73/20.

⁸¹ Ceşşâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 1/965. Konuyla ilgili diğer örnekler için bk. Ceşşâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 1/340, 342, 344, 514, 708, 719.

⁸² Çalışmanın inceleme alanı dışındaki bazı yerlerde bu ifadedden bahsedilmekte hatta sükûtî icmânın kabul edilmemesi durumunda icmânın gerçekleşmesinin (âdeten) mümkün olamayacağı ifade edilmektedir. bk. Ceşşâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 3/290.

⁸³ Ceşşâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 2/394; diğer bazı örnekler için bk. Ceşşâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 1/273, 328-333, 2/579.

⁸⁴ el-Vâkıa, 56/96.

⁸⁵ Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân el-Bustî İbn Hibbân, *es-Şaḥîḥ*, thk. Şu'ayb el-'Arna'ût (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1408/1988), 2/506.

aktarılan haberler ise kavlî boyutunu oluşturur. Kavlî olanın fiili olana tercih edilmesi gerektiği hususunda ise icmâ vardır.⁸⁶

2.1.4. Kıyas

Hakkında açık hüküm bulunmayan bir meselenin hükmünü, aralarındaki ortak özelliğe dayanarak hükmü açıkça naslarda belirtilen meseleye göre belirlemeyi⁸⁷ ifade eden kıyas, söz konusu şerhlerin her ikisinde de en çok başvurulan deliller arasında yer alır. Kıyas delilinin şerhlerde babların tamamında kullanıldığı görülmektedir. Kıyasın ictihadın esasını oluşturması, fikhın esasının da ictihad olması kıyasın yoğun bir şekilde kullanılmasını gerektirmiştir. Burada kıyasın kullanımı ile ilgili şerhlerde görülen bazı değerlendirmelere maddeler halinde yer verilecektir.

a) Nasların Ta'lîli: Şer'î hükümler kıyasa uygunluk bakımından ta'lîlî ve taabbudî olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Bir nasın hükmünün taabbudî olması ilkesel anlamda kıyasa kapalı olduğunu gösterir.⁸⁸ Nitekim Cessâs ve Kudûrî, tevkîfî olan meselelerde kıyas yapılamayacağını zikrederler. İbâdât konularının taabbudî hükümlerin esasını oluşturması, bu konuların tamamen kıyasa kapalı olduğu anlamına gelmez. Müelliflerin hakkında nas olmayan konuların hükmünü tespit ederken illeti aklen idrak edilebilir meselelerde kıyasa başvurularını bunu açıkça göstermektedir. Mesela Cessâs namazda iken meshin süresinin sona ermesi durumunda ayakların yıkanması gerektiği meselesini, su bulunması durumunda teyemmümün hükmünün iptal olması meselesine kıyas etmektedir.⁸⁹ Kudûrî ise başı mesh ederken niyetin gerekli olmaması durumuna kıyasla, mestler ve sargılar üzerine yapılan meshte de niyetin gerekli olmadığını ifade eder.⁹⁰

b) Kıyasın Geçerlilik Alanı: Kıyasın geçerli olabilmesi için illetin aklen kavranabilir olması, mesele hakkında nas bulunmaması, hükmün istisnai olmaması gibi şartların sağlanması gerekmektedir. Şerhlerde kıyas kapsamına girmediği belirtilen hususlar şunlardır:

1. Hükmü nas ile belirlenmiş bir mesele kıyasa konu olamaz. Kesin bilgi ifade eden Kitâb, mütevâtir haber ve icmâ ile kesine yakın bilgi (ilmu't-tuma'nîne) ifade eden meşhur haberin zannî bilgi ifade eden kıyasa önceleneceği aşıkardır. Nas kapsamında değerlendirilen haber-i vâhid ise zannî bilgi ifade etmekle birlikte hükmü haber-i vâhid ile belirlenmiş bir meselede kıyas yapılamaz. Çünkü her ikisi de zannî olmakla birlikte haber-i vâhidin vahiy kaynaklı olması onu müctehidin zannından daha üstün kılar.⁹¹ Nitekim şârihlerin birçok yerde kıyası terk ederek haber-i vâhidle hüküm verdikleri görülmektedir. Mesela nebîzle abdest alma meselesinde kıyasın, nebîzle abdest almanın câiz olmamasını gerektirdiği halde ilgili hadis sebebiyle söz konusu kıyasın terk edildiğini belirtmişlerdir.⁹²

2. Şer'î miktarların tespitinde kıyas kullanılmaz. Şârihler ibadetlerdeki miktarların tevkîfî olduğunu, tevkîfî olan bir meselenin hükmünün de kıyasla bilinmeyeceğini belirtmişlerdir.⁹³ Dolayısıyla namaz rek'atlarının sayısı, hayız, nifas ve sefer müddetleri, mesh miktarı, keffâretlerin tespiti gibi konularda kıyas ile hüküm verilemez. Mesela Cessâs ve Kudûrî hayızın en asgari ve ekseri müddetinin bu kapsamda bir mesele olduğunu belirtirler. Şöyle ki hayız müddetinin tespitinde vahye dayalı bildirimden başka yol yoktur. Çünkü hayızın müddeti kıyas yoluyla elde edilecek bilgilerden değildir. Dolayısıyla bu konudaki haberlere müracaat edilmelidir. Haberlerde ise hayızın asgari müddetinin üç gün, ekseri müddetinin ise on gün olduğu bildirilmiştir.⁹⁴

2.2. Fer'î Deliller

Fer'î/tâli delil, edille-i erba'aya bağlı olan ve onlardan çıkarılmış ikinci derecede delillerdir.⁹⁵ Bu delillerin hücciyeti konusunda farklı kanaatler bulunmaktadır. Edille-i erba'anın hücciyetini kabul eden âlimler bunların hücciyeti hususunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.⁹⁶

Bu başlık altında, fer'î deliller bağlamında şerhlerde yer verildiği tespit edilen istihsan, sahâbî kavli, örf ve şer'u men kablênâ delilleri ele alınacaktır.

⁸⁶ bk. Kudûrî, *Şerhu Muhtaşari'l-Kerhî*, 1/390-392.

⁸⁷ H. Yunus Apaydın, "Kıyas (Fıkıh)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/529.

⁸⁸ Nasların ta'lîli hususunda detaylı bilgi için bk. Abdurrahman Candan, *İslâm Hukukunda İlet Tespit Yöntemleri (ta'lîl)* (Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2005), 17-26; İlyas Yıldırım, *Haneî Usûl Geleneğinde İlet Tespit Yolları* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2020), 234-246.

⁸⁹ Ceşşâs, *Şerhu Muhtaşari't-Tahâvî*, 1/436.

⁹⁰ Kudûrî, *Şerhu Muhtaşari'l-Kerhî*, 1/254.

⁹¹ Detaylı bilgi için bk. Ceşşâs, *el-Fusûl fi'l-'Usûl*, 4/105-106.

⁹² Ceşşâs, *Şerhu Muhtaşari't-Tahâvî*, 1/199; Kudûrî, *Şerhu Muhtaşari'l-Kerhî*, 1/245.

⁹³ Ceşşâs, *Şerhu Muhtaşari't-Tahâvî*, 1/483, 484, 2/9, 138; Kudûrî, *Şerhu Muhtaşari'l-Kerhî*, 1/419, 470, 2/359.

⁹⁴ Ceşşâs, *Şerhu Muhtaşari't-Tahâvî*, 1/483-484; Kudûrî, *Şerhu Muhtaşari'l-Kerhî*, 1/126. Konu ile ilgili hadisler için bk. Dâreketûnî, *Sunenu'd-Dâreketûnî*, 1/209, 210.

⁹⁵ ez-Zühaylî, *el-Vecîz fi usûli'l-fıkhi'l-İslâmî*, 1/131-132.

⁹⁶ Zeydân, *Fıkıh Usûlü*, 190.

2.2.1. İstihsan

İstihsan, müctehidin bir meselede özel bir delile dayanarak o meselenin benzerlerinde izlenen genel kuraldan ve ilk hatıra gelen çözümden vazgeçmesi ve hukukun amacına daha uygun bulduğu başka bir hüküm vermesidir.⁹⁷

Cessâs ve Kudûrî zaman zaman istihsan deliline başvurur. Cessâs, istihsan delilini belirtmek üzere “kıyası terk ettik” gibi ifadeler kullanır.⁹⁸ İstihsan kelimesini sarahaten kullanmayı ise çok fazla tercih etmez. Kudûrî ise genelde istihsan kelimesini sarahaten zikreder,⁹⁹ istihsanen hükmü verilmiş bir meselenin önce kıyasa göre, ardından da istihsana göre hükmünü ifade eder. İstihsan olmayan yerlerde ise kıyas kelimesini kullanmayı fazla tercih etmez.¹⁰⁰

Şârihlerin kullandıkları istihsan çeşitleri şöyledir:

1. Nas sebebiyle istihsan: Mesela kıyasa göre çorba ve sirke gibi sıvılarla abdest almak câiz olmadığı gibi nebîz ile abdest almanın da câiz olmaması gerekir. Ancak Ebû Hanîfe'ye göre “...su bulamazsanız teyemmüm edin.”¹⁰¹ âyetinin zâhiri ve Hz. Peygamber'in su bulunmaması durumunda nebîzle abdest aldığını belirten hadis¹⁰² göz önünde bulundurulduğunda kıyas terk edilmiştir.¹⁰³

2. İcmâ sebebiyle istihsan: Cessâs'ın zikrettiği şu durum örnek olarak zikredilebilir: Elbisenin bir kısmına necâset bulaşması ve bu kısmın neresi olduğunun bilinmemesi hâlinde kıyasa göre necâsetin yerini tespit için araştırma yapılması ve o bölgenin yıkanması gerekir. Ancak fakihler, böyle bir durumda araştırmanın gerekli olmadığı ve benzer ölçüde başka yeri yıkamanın yeterli olacağı hususunda ittifak etmişlerdir.¹⁰⁴ Kudûrî bu meseleyle ilgili icmâ olduğundan bahsetmemiştir.¹⁰⁵

Kudûrî'nin zikrettiği şu durum da icmâ sebebiyle istihsana örnek olarak sunulabilir: Kıyasa göre içerisine necâset düşen kuyuların bir kısmının ya da tamamının boşaltılmasıyla kuyu temiz hale gelmez. Çünkü suyun bir kısmının boşaltılması durumunda kuyuya gelen yeni su, kuyuda kalan önceki necis su ile karışacağından pislenecektir. Kuyunun tamamının boşaltılması durumunda da kuyunun duvarlarındaki necâset kuyuya gelen yeni suya temas edeceğinden su yine pislenecektir. Ancak bu kıyas, icmâya aykırı olması sebebiyle terk edilmiş ve kuyudaki suyun bir kısmının ya da tamamının boşaltılmasıyla kuyunun temiz hale geleceğine hükmedilmiştir.¹⁰⁶

3. Örf sebebiyle istihsan: Cessâs'ın kurban kesen iki kişinin hatalı davranarak biri diğerinin kurbanını kesmesi meselesinde zikrettiği şu durum örnek olarak verilebilir. Kurbanın yalnızca sahibinin niyetiyle geçerli bir ibadet olması sebebiyle konu hakkındaki yerleşik kurala göre her birinin kestiği kurbanın, kendi kurbanı yerine geçmemesi gerekirdi. Ancak insanların kurbanlarını kendileri kesmeyip onlar adına bu işleri başkalarının yürütmesi örf haline gelmiştir. Dolayısıyla kişinin kurbanını belirli hale getirmesi, kesilmesi hususunda verilmiş izin konumunda sayılacağından başka birinin kestiği kurban kendi kurbanı yerine geçer.¹⁰⁷ Kudûrî konu ile ilgili benzer açıklamalarda bulunmakla birlikte bu meseleyi örf sebebiyle değil, zaruret sebebiyle istihsan kapsamında değerlendirir.¹⁰⁸ Bu da istihsan gerekçeleri hususunda fakihler arasında ihtilaf olabileceğini göstermektedir.

4. İhtiyat sebebiyle istihsan: Kudûrî'nin belirttiği üzere abdest alınan kuyuda farenin ölü olarak bulunması durumunda farenin kuyuya ne zaman düştüğü kesin olarak bilinmediği sürece kıyasa göre kılınan namazların iadesi gerekmez. Ancak istihsana göre, kuyuya düşen fare şişmişse kılınan üç günlük namazın, eğer şişmemiş ise bir günlük namazın iadesi gerekir. Bu konuda İmâmeyn kıyas ile verilen hükmü, Ebû Hanîfe ise ihtiyat ilkesine binaen istihsan ile verilen hükmü tercih etmiştir.¹⁰⁹ Cessâs'ın bu hususta bir açıklaması tespit edilmemiştir.

⁹⁷ Ali Bardakoğlu, “İstihsan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/339. Cessâs'a göre istihsan; kendisine nispetle üstünlüğü bulunan bir delille kıyasın terkedilmesidir. bk. Ceşşâs, *el-Fuşûl fi'l-'Usûl* 4/234.

⁹⁸ Bazı örnekler için bk. Ceşşâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 1/211, 226, 544, 2/78, 2/82.

⁹⁹ Bazı örnekler için bk. Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, 1/107, 636, 632, 2/399, 450, 6/365.

¹⁰⁰ Şerhte, konu hakkında istihsan olmamasına ya da istihsana değinilmemesine rağmen nadiren kıyasa göre hüküm verildiği belirtilen yerler bulunmaktadır. Örnekler için bk. Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, 1/151, 239, 470, 2/49.

¹⁰¹ el-Mâide 5/6.

¹⁰² Bazı rivayetler için bk. İbn Mâce, “Tahâret”, 13; Dârekutnî, *es-Sünen*, 1/77-78.

¹⁰³ Ceşşâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 1/199-206; Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, 1/243-245.

¹⁰⁴ Ceşşâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 1/292.

¹⁰⁵ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, 1/193-196.

¹⁰⁶ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, 1/151-152, 160.

¹⁰⁷ Ceşşâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 7/366.

¹⁰⁸ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, 6/384.

¹⁰⁹ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, 1/109.

2.2.2. Sahâbî Kavli

Cessâs ve Kudûrî konuları işlerken sık sık sahâbî kavline başvurmuşlardır. Şârihlerin sahâbî kavli ile ilgili mesailerini şu şekildedir:

a) Muhalifi bulunmayan sahâbî kavli: Bu kapsamda yer alan sahâbî kavlinin hücciyeti hususunda ittifak vardır.¹¹⁰ Nitekim müellifler sükûtfî icmâ ile sabit olan sahâbî uygulamalarını delil kabul etmişlerdir. Mesela Cessâs, zekât ödemesinin zekât verilecek gruplardan sadece birine yapılması durumunda edasının geçerli olacağına dair görüşü, sahâbî uygulamalarıyla delillendirir. Ona göre hiçbir sahâbîden bunun aksini belirtecek rivayet nakledilmediğinden icmâ oluşmuştur.¹¹¹ Kudûrî aynı meseleyi işlerken benzer hadislerle yer vermesine rağmen Cessâs'tan farklı bir temellendirme ve izahta bulunduğu görülmektedir.¹¹²

Kudûrî bu bağlamda “tertîb sahibi bir kimse cemaatle namaz kılarken daha önce kılamadığı namazı hatırlaması durumunda cemaatle kıldığı namazı iade etmesi gerektiğine”¹¹³ dair rivayeti aktarır. Ardından da bu rivayetin mevkuf olması ve bunun aksini iddia eden sahâbînin de bulunmaması sebebiyle söz konusu rivayetin hüccet olacağını belirtir.¹¹⁴ Cessâs aynı meseleyi işlemekle birlikte Kudûrî'den farklı temellendirme yapmıştır.¹¹⁵

b) İctihada kapalı konularda sahâbî kavli: Şârihler, tevkîfî olan konular ilkesel anlamda ictihada kapalı olduğu için bu konularda sahâbî kavlinin dikkate alınması gerektiğini belirtmişler ve bunların Hz. Peygamber'den (s.a.v.) aktarılan rivayetler gibi değerlendirilebileceğini ifade etmişlerdir. Mesela namaz rekatlarının sayısı, hayzın asgari ve azami ölçüsü bu kapsamdadır.¹¹⁶

c) İctihada açık konularda sahâbî kavli: Şârihlerin ictihada açık konularda sahâbî kavline/ameline başvurma yöntemleri şu şekildedir: 1) mezhebin ilgili konudaki görüşünü temellendirmek, 2) konu hakkında rivayet edilen merfû hadisleri desteklemek, 3) merfû hadis bulunmaması durumunda meselenin hükmünü delillendirmek, 4) ictihadî konularda sahâbînin ihtilafını belirtmek.¹¹⁷

Ayrıca Cessâs Hz. Peygamber'in (s.a.v.) işlediği bütün fiillerin bağlayıcılık ifade etmediği gibi sahâbenin her fiilinin de bağlayıcılık ifade etmediğini belirtir.¹¹⁸

2.2.3. Örf

Örf, insanların çoğunluğunun benimseyip alışkanlık haline getirdikleri işler veya duyulduğunda akla başka anlam gelmeyecek derecede özel bir anlamda kullanmayı âdet edindikleri lafızlardır.¹¹⁹

Şârihler meseleleri işlerken örfü delil olarak kullanmışlardır. Cessâs'ın şu ifadeleri örnek olarak sunulabilir: Abdestte başın meshedilmesi farz olan miktarının tayininde ya asıllara ya da örfe müracaat edilmelidir. Asıllarda dörtte bir ölçüsünün dikkate alındığı hususunda ittifak edilen bir hüküm yoktur. Örfte ise bir şahsın dörtte biri görüldüğünde tamamı görülmüş gibi kabul edilir. Söz gelimi bir kişi “Bir şahıs gördüm.” dediğinde bu sözden asgari olarak onun dörtte birini gördüğü anlaşılır. Bu kadarlık bir kısmını görmesine rağmen o şahsı gördüğünü söylemesi örfen geçerli bir kullanım olunca, başın meshinde dörtte birlik kısmın/perçem miktarının dikkate alınması da örfün delaletiyle sabit bir hüküm olur.¹²⁰ Kudûrî aynı meseleyi örf bağlamında ele almıştır.¹²¹

Kudûrî'nin şu açıklamaları örfün örneği olarak zikredilebilir: Hz. Peygamber (s.a.v.) Allah'ın kitabını en iyi okuyan kimsenin imamlığa, sünneti en iyi bilen kimseden daha ehil olduğunu belirtmiştir.¹²² Çünkü asr-ı saâdetde insanlar Kur'an'ı okurken/ezberlerken ahkâmını da öğrenerek hayatlarına uyguluyorlardı. Dolayısıyla bir kimsenin Kur'an'ı fazla okuması o kişinin ilminin de fazla olduğuna delalet etmekteydi. Ancak günümüzde insanlar Kur'an'ı yalın olarak ezberlemekte olup

¹¹⁰ Cessâs, *el-Fușûl fî'l-'Usûl*, 3/361.

¹¹¹ Cessâs, *Şerhu Muhtaşari't-Tahâvî*, 2/377-378.

¹¹² Kudûrî, *Şerhu Muhtaşari'l-Kerhî*, 2/181-186.

¹¹³ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Mısrî e't-Tahâvî, *Muhtaşaru ihtilâfî'l-'ulemâ'*, thk. 'Abdullâh Nezîr Ahmed (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1995/1416), 1/286.

¹¹⁴ Kudûrî, *Şerhu Muhtaşari'l-Kerhî*, 2/32; Benzer örnekler için bk. Kudûrî, *Şerhu Muhtaşari'l-Kerhî*, 1/641, 2/180.

¹¹⁵ bk. Cessâs, *Şerhu Muhtaşari't-Tahâvî*, 1/702-709.

¹¹⁶ Cessâs, *Şerhu Muhtaşari't-Tahâvî*, 1/483, 484, 489, 2/9; Kudûrî, *Şerhu Muhtaşari'l-Kerhî*, 1/126, 470, 6/360.

¹¹⁷ Örnekler için bk. Cessâs, *Şerhu Muhtaşari't-Tahâvî*, 1/301, 380-383, 672, 712-713, 2/12, 147; Kudûrî, *Şerhu Muhtaşari'l-Kerhî*, 1/387, 404, 433, 2/148, 173, 2/108.

¹¹⁸ Cessâs, *Şerhu Muhtaşari't-Tahâvî*, 2/348-349.

¹¹⁹ Zekiyüddin Şâ'ban, *Uşûlü'l-Fıkhî'l-İslâmî* (İstanbul: Mektebetü'l-Hanefiyye, ts.), 191.

¹²⁰ Cessâs, *Şerhu Muhtaşari't-Tahâvî*, 1/319.

¹²¹ Kudûrî, *Şerhu Muhtaşari'l-Kerhî*, 1/69-70.

¹²² Tirmizî, “Şalât”, 235.

üzerinde tefekkür etmemektedir. Bu gerekçeye binaen sünneti en iyi bilen kimsenin imamlığa ehil olma sıralamasında en önde yer alması uygundur.¹²³ Cessâs meseleyi işlerken aynı hadisi delil olarak kullanmakla birlikte Kudûrî'den farklı açıklama yapmıştır.¹²⁴

2.2.4. Şer'u Men Kablenâ

Şer'u men kablenâ, Allah'ın peygamberleri aracılığı ile önceki ümmetler için koyduğu hükümlerdir.¹²⁵ Önceki şeriatların hükümlerinden Kur'an ve Sünnet'te adı geçmeyen ve nesh edildiği bilinen hükümler muteber değilken İslâm'da geçerliliğinin bulunduğu nas ile onaylanan hükümler hüccet sayılmıştır. Ancak önceki şeriatlarda bulunan bir hükmün naslarda yer almasına rağmen nesh edildiğine ya da İslâm şeriatında geçerli olduğuna dair bir bilginin bulunmaması hâlinde şer'u men kablenâ'nın delil olarak itibara alınıp alınamayacağı hususunda âlimlerin farklı kanaatleri bulunmaktadır.¹²⁶ Cessâs, "kurbanın vâcip olduğunun delilleri" meselesini işlerken kurbanın Hz. İbrâhim'in sünneti olduğunu belirttikten sonra "Önceki şeriatlar, başka bir şeriat tarafından nesh edildiğine dair delil bulunmaması durumunda bizim için bağlayıcıdır." ifadelerini kullanır.¹²⁷ Cessâs'ın bu ifadelerinden şer'u men kablenâyı delil olarak kabul ettiği görülmektedir. Kudûrî bu meselede çeşitli haberler aktararak kurbanın vâcip olduğunu ispatlamaktadır. Ancak meseleyi delillendirirken şer'u men kablenâ'ya başvurmamıştır.¹²⁸ Çalışmanın örneklemi kapsamında Kudûrî'nin şer'u men kablenânın hücciyetine dair sarih bir ifadesi görülmemiştir.

Sonuç

Şârihler fikhî meseleleri işlerken konu hakkında doğrudan veya dolaylı âyet/âyetler bulunması hâlinde öncelikle Kitâb deliline müracaat etmişlerdir. Bazen doğrudan âyetlerin zâhiriyle istidlâlde bulunmuşlar, bazen de âyetlerin hükme delaletini tespit bağlamında sünnet, sahâbî kavli veya fakihlerin görüşlerinden istimdad etmişlerdir. Cessâs "Kitâb" delilini Kudûrî'den daha yoğun ve etkili kullanmıştır.

Konu hakkında âyet bulunmaması hâlinde veya âyetin hükme delaletini tespit bağlamında hadislere müracaat etmişlerdir. Sünnet, şerhlerde nicelik itibarıyla en çok kullanılan delildir. Şârihler haberlerin teâruzu durumunda şayet tarihleri biliniyorsa "nesh"e gitmişlerdir. Tarihleri bilinmiyorsa birini diğerine "tercih" etmişler veya "cem' ve te'lif" yapmışlardır. Bunun da mümkün olmaması durumunda tesâkut/tevakkufa gitmişlerdir. Bu sıralama Hanefilerin tearuz durumunda takip ettikleri yöntemle uyum arz etmektedir.

Şârihler teâruzu gidermek için bazen aynı meselede farklı yöntem takip etmişlerdir. Birinin haberler arasında tercihte bulunduğu meselede diğeri nâsih-mensuh ilişkisi kurarak çözüm üretebilmiştir. Cessâs haberler arasındaki teâruzu gidermede Kudûrî'den daha yoğun mesai harcamış, bazı durumlarda aynı meselede teâruzu gidermek için alternatif yöntemler kullanmıştır. Böylece savunduğu görüşün doğruluğunu bütün itirazlardan uzak şekilde ispatlamaya çalışmış gözükmektedir.

Şârihler hadisleri yorumlarken farklı üslup benimsemiş, haberleri metin tenkidine tabi tutmuş ve fikhî ihtilafların ortaya çıkmasında etkili olan âhâd haberlere yönelik değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Hakkında makbûl âhâd haber bulunan meselelerde kıyası terk etmişlerdir. Bu noktada ehl-i re'yin akıl ve kıyası önceleyerek haber-i vâhidi göz ardı ettiği yönündeki iddiaların gerçeği yansıtmadığı söylenebilir. Cessâs şerhinde Kudûrî'ye göre daha fazla râvi değerlendirmesi yapmış, hadis usûlü kavramlarını daha yoğun şekilde kullanmıştır. Bu durum, Cessâs'ın hadis ilmindeki yetkinliğinin göstergesi olarak yorumlanabilir.

Şârihler nasların delaletini tespit ve mezhep görüşlerinin temellendirmesinde icmâ deliline yoğun olarak başvurmuşlar ve icmâyâ aykırı görüşlerin kabul edilemeyeceğini belirtmişlerdir. İcmâ ile bazen ümmetin bazen mezhebin bazen de meşhur fakihlerin ittifakını kastetmişlerdir. Cessâs icmâ deliline Kudûrî'den daha fazla müracaat ederek mezhebin doktriner bütünlüğünü korumaya çalışmış gözükmektedir.

Şârihler, illeti aklen idrak edilebilir meselelerde kıyasa başvurmuş olmakla birlikte namaz rek'atlarının sayısı, başın mesh edilecek miktarı ve keffâretler gibi miktarların ve hükmü nasla belirlenmiş meselelerin tespitinde kıyasın geçerli olmayacağını belirtmişlerdir. Miktarların tespitinde -mezhep içi fakihler dahi olsa- kıyasa başvuranları eleştirmişler ve bu meselelerin hükmünü nassın delâleti ile temellendirmişlerdir. Cessâs, Kudûrî'den farklı olarak meşru bir ictihadın başka bir ictihad ile

¹²³ Kudûrî, Şerhu Muhtasari'l-Kerhî, 2/8-9.

¹²⁴ Ceşşâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî, 2/62-63.

¹²⁵ Zühaylî, el-Vecîz, 1/275.

¹²⁶ Muhammed Ebu Zehra, İslâm Hukuku Metodolojisi (Fıkıh Usûlü), çev. Abdülkadir Şener (Ankara: Fecr Yayınları, 1990), 262-263.

¹²⁷ Ceşşâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî, 7/308.

¹²⁸ Kudûrî, Şerhu Muhtasari'l-Kerhî, 6/355-358.

nakzedilmeyeceğini belirtmiş, kıyas delilini Kudûrî'den daha yoğun ve etkili işlemiştir. Kudûrî ise istihsanen hüküm verilen yerlerde meselenin kıyasa göre hükmünü de çoğunlukla belirtmiştir.

Şârihler fer'î deliller bağlamında istihsan, sahâbî kavli ve örfü ortak kullanmışlardır. Cessâs bunlara ilave olarak şer'u men kablennâya da müracaat etmiştir. İstihsan delilini Kudûrî Cessâs'tan, sahâbî kavli ve örfü ise Cessâs Kudûrî'den daha yoğun kullanmıştır. Şârihler aynı meselede bazen farklı delillere başvurmuşlar bazen de aynı meseleyi farklı delillerle gerekçelendirmişlerdir. Sözelimi Cessâs meseleyi örfle delillendirirken Kudûrî sahâbî kavline başvurabilmiş, birinin örf sebebiyle istihsan olarak değerlendirdiği meseleyi diğeri zaruret sebebiyle istihsan kapsamında yorumlayabilmiştir.

Şârihler meseleleri temellendirirken sahip oldukları bilgi birikimi, fıkıh yetkinliği ve zamansal ihtiyaçların etkisiyle farklı delillerden istifade edebilmişler, farklı yorum ve ta'liller yapabilmişlerdir. Cessâs usûlcü kimliğinin etkisiyle daha çok şer'î delillerin hükme delaletinde mantıksal ve metodolojik yönleri ön plana çıkarırken, Kudûrî fakih kimliğiyle daha ziyade delil-hüküm ilişkisine odaklanmış gözükmektedir. İbadetler bölümü özelinde ulaşılan bu sonuçlar, araştırma konusu şerhlerin geçmişin tekrarı olmanın ötesinde fıkıh birikimine önemli katkılar sunan özgün telifler olduğunu göstermektedir.

Kaynakça | References

- Kur'ân-ı Kerîm Meâli. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.
- Ahatlı, Erdinç. "Temrîz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/433-434. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Altuntaş, Havva. *İlk Dönem Hanefî Şerh Geleneği (Şerhu Muhtasari't-Tahâvî Örneği)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2024.
- Apaydın, H. Yunus. "Kıyas (Fıkıh)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/529-539. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Apaydın, Hacı Yunus. *Fıkhın Kaynakları (Nass ve İctihat)*. Ankara: Anadolu Ay Yayınları, 3. Basım, 2021.
- Apaydın, Hacı Yunus. *İslam Hukuk Usulü*. Ankara: Bilay Yayınları, 4. Basım, 2017.
- Aydın, Abdullah. "Muhtelifü'l-Hadîs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/74-77. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.
- Bardakoğlu, Ali. "İstihsan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/339-347. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Bayder, Osman. "Klasik Usul Eserlerine Göre Mezhebin Kurucu İmamlığının Anlamı". *The Journal of Academic Social Science Studies [JASSS]* 37 (2) (ts.), 463-471.
- Bedir, Murteza. *Buhara Hukuk Okulu: Vakıf Hukuku Bağlamında X-XIII. Yüzyıl Orta Asya Hanefî Hukuku Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2. Basım, 2014.
- Buḥârî, Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm el-Buḥârî. *el-Câmi'u-ş-Şâhiḥ*. thk. Muḥammed Zuheyr en-Nâşır. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Ṭavḳî'n-Necât, 1422.
- Candan, Abdurrahman. *İslam Hukukunda İllet Tespit Yöntemleri (ta'lil)*. Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2005.
- Ceşşâş, Ebû Bekir Aḥmed b. 'Alî er-Râzî. *Âḥkâmu'l-Ḳur'ân*. thk. 'Abdu's-Selâm Muḥammed 'Alî Şâhîn. 3 Cilt. Beyrut; Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- Ceşşâş, Ebû Bekir Aḥmed b. 'Alî er-Râzî. *el-Fuṣûl fi'l-'Usûl*. 4 Cilt. Kuveyt: Vezâretu'l-'Evḳâfi'l- Kuveytiyye, 1414/1994.
- Ceşşâş, Ebû Bekir Aḥmed b. 'Alî er-Râzî. *Şerhu Muḥtaşari't-Tahâvî*. thk. 'İşmetullâh 'İnâyetullah Muḥammed vd. 8 Cilt. Beyrut; Medine: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye; Dâru's-Sirâc, 1431/2010.
- Çakan, İsmail Lütfî. *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları (Muhtelifü'l-Hadis İlmi)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 7. Basım, 2015.
- Çil, Mustafa. *Fıkıh Usulü Metnine Şerh Katkısı: Menarü'l Envar Çizgisi*. Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2018.
- Dâreḳuṭnî, Ebû'l-Ḥasen 'Alî b. Ömer b. Ahmed. *Sunenu'd-Dâreḳuṭnî*. 5 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1424/2004.
- Demir, Osman. "Tevakkuf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/579. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. "İcmâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/417-431. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eş'âş es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Muḥammed Muḥyiddîn 'Abdulḥamîd. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-'Aşriyye, ts.
- Ebu Zehra, Muḥammad. *İslâm Hukuku Metodolojisi (Fıkıh Usulü)*. çev. Abdülkadir Şener. Ankara: Fecr Yayınları, 1990.
- Ençakar, Orhan. "Bir Mezhebin Yitik Kültürü: Hanefî Mezhebi Nevâdir Literatürü". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 44 (2020), 1-36.
- Güney, Necmeddin. *Kuduri'nin "Şerhu Muhtasari'l-Kerhî" adlı eserinin Siyer Bölümünün Edisyon Kritiği*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- İbn Ḥibbân, Ebû Ḥâtim Muḥammed b. Ḥibbân el-Bustî. *es-Şâhiḥ*. thk. Şu'ayb el-'Arna'ût. 18 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1408/1988.
- İbn Mâce, Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. Yezîd. *Sunen*. ed. Muḥammed Fu'âd 'Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi Kütübü'l-'Arabiyye, ts.
- İltaş, Davut. "Tahâvî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/385-388. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Kara, İsmail. *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz - Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not-*. İstanbul: Dergah Yayınları, 6. Basım, 2021.
- Karaman, Hayreddin. "Fıkıh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/1-14. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Kaya, Eyyüp Said. "Şerh (Fıkıh)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/560-564. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Koca, Ferhat. *İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Ḳudûrî, Ebû'l-Ḥuseyn Aḥmed b. Ebî Bekr Muḥammed b. Aḥmed. *et-Tecrîd*. thk. Muḥammed Aḥmed Serrâc - 'Alî Cum'a Muḥammed. 12 Cilt. Kahire: Dâru's-Selâm, 2. Basım, 1427/2006.

- Kudûrî, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed. *Şerhu Muhtaşari'l-Kerhî*. thk. Abdullah Nezir Ahmed Abdurrahman. 9 Cilt. Kuveyt: Daru Esfar, 2022.
- Küsmez, Ayşe. *Cessâs'ın İcmâ Anlayışı*. Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2003.
- Mahmesânî, Subhî. "İslam Hukukunun Tedvini I". çev. İbrahim Kâfi Dönmez. *Fıkıh ve Fıkıh Tarihi İncelemeleri*. 431-444. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015.
- Muslim, Ebû'l-Hasen Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî. *Şahîhu Muslim*. thk. Muhammed Fuâd 'Abdulbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâşî'l-'Arabî, 1374/1955.
- Nacar, Tayip. *el-Füsûl Bağlamında Hanefî Usûl Kâideleri*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021.
- Nizâr 'Aţallah Aşmed Şalih. "Fenkülâtu'z-Zemaşerî el-Belâğiyyeti fi Süreti Yûsuf". *Mecelletu'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye* 16 (2017), 49-98.
- Şabbâğ, Muhammed b. Lütfî. *el-Menâhic ve'l-Etrü't-te'lifiyyetü fi Türâşinâ*. Beyrut: Mektebetü'l-İslamiyye, 1985.
- Şâ'ban, Zekiyüddin. *Uşûlü'l-Fıkhî'l-İslâmî*. İstanbul: Mektebetü'l-Hanefiyye, ts.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Aşmed b. Muhammed el-Mışrî. *Muhtaşari't-Tahâvî*. thk. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî. Lecnetu İhyâi'l-Me'ârifî'n-Nu'mâniyye, ts.
- Ṭahâvî, Ebû Ca'fer Aşmed b. Muhammed el-Mışrî. *Muhtaşaru ihtilâfi'l-ulemâ'*. thk. 'Abdullâh Neẓîr Aşmed. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1995/1416.
- Ṭahâvî, Ebû Ca'fer Aşmed b. Muhammed el-Mışrî. *Şerhu Me'âni'l-âşâr*. thk. Muhammed Zuhri en-Neccâr - Muhammed Seyyid Câdilḥağ. 5 Cilt. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1414/1994.
- Tirmizî, Ebû 'İsâ Muhammed b. 'İsâ. *Sunenu't-Tirmizî*. thk. Aşmed Muhammed Şâkir - Fu'âd 'Abdulbâkî. 5 Cilt. Mısır: Şirketu Muştafâ'l-Bâbî'l-Ḥalebî, 1395/1975.
- Turhan, Halil İbrahim. "Hicrî İlk Beş Asırda Hanefî Fıkıh Usûlünde Muâriz Haber Nazariyesi". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXI/3 (2017), 1825-1872.
- Türkmânî, Abdülmecid. *el-Medḥal ilâ Diraseti'l-ḥadis 'ala Menheci'l-ḥanefiyye*. Beyrut: Darü'r-Reyâhîn, 2. Basım, 1442.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed. *Esbâb-ı Nüzûl*. çev. Necati Tetik - Necdet Çağlı. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2019.
- Yıldırım, Enbiya. *Hadiste Metin Tenkidi -Tarihi Süreç, Yeni Yaklaşımlar-*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2009.
- Yıldırım, İlyas. *Hanefî Usûl Geleneğinde İletî Tespit Yolları*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2020.
- Zühaylî, Muhammed Mustafa. *el-Vecîz fi uşûli'l-fıkhî'l-İslâmî*. Dimaşk: Daru'l Hayr, 2. Basım, 1427.